

целью которого является получение прибыли посредством лицензирования либо с помощью применения средств судебной защиты. Вместе с тем представляется не вполне оправданным обвинять таких субъектов во всех проблемах рынка интеллектуальной собственности. Также необходимо различать патентных троллей как таковых и патентных каперов как троллей, фактически работающих на практикующих лиц. Кроме того, для борьбы как с патентными троллями, так и с лицами, которые отказываются заключать лицензионные договоры, существуют механизмы, предусмотренные законодательством, в том числе средства антимонопольного регулирования.

Жорнокуй В. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОРУШЕННЯ КРИТЕРІЇВ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА РОЗУМНОСТІ ЯК ПІДСТАВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ

Для функціонування всієї системи приватного права велике значення має об'єктивізація принципів справедливості, добросовісності та розумності. Об'єктивним критерієм, що свідчить про протиправність поведінки, є порушення встановлених приписів. Поняття «добросовісність» і «розумність» достатньо поширені у цивільному праві України (ст. 3, 12, 23, 92 та ін. ЦК України (далі – ЦК)). В силу ч. 3 ст. 92 ЦК орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. При цьому ЦК не містить жодних критеріїв недобросовісної і нерозумної поведінки членів органів підприємницьких товариств, не регулює підстави і порядок притягнення їх до відповідальності.

Аналіз змісту положень ЦК дозволяє стверджувати, що за допомогою таких категорій як добросовісність і розумність встановлюються межі здійснення цивільних прав осіб, запобігаючи тим самим зловживанню правом з боку останніх. На думку В. І. Борисової добросовісність і недобросовісність, розумність і нерозумність мають правове значення у спеціально вказаних у законі випадках. Причому і добросовісність, і розумність учасників цивільних правовідносин презюмуються. Таким чином, добросовісність слід розглядати як вірність з виконання своїх зобов'язань та повагу і довіру до контрагентів за зобов'язаннями, а розумність – як дії, які здійснила б у конкретній ситуації людина, що має нормальний, середній рівень інтелекту, знання та життєвий досвід [1, с. 29]. Слід враховувати, що розумність і добросовісність дій членів органів підприємницьких товариств є оціночними категоріями і визнаються індивідуально щодо конкретних обставин на підставі внутрішнього переконання і оцінки наданих доказів.

Добросовісність – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення (Постанова КЦС ВС від 16 травня 2018 року у справі № 449/1154/14). У відносинах цивільної відповідальності дія принципу добросовісності виявляється не лише, наприклад, у закріпленні вини як загальної умови застосування відповідних компенсаційних майнових санкцій, а й через покладання на суб'єкта права вимоги позитивного обов'язку виявляти належну турботу щодо пропорційності застосування ініційованого ними засобу цивільно-правового захисту.

Добросовісність дій членів органів товариства оцінюється з точки зору їх відповідності звичайному підприємницькому ризику. При цьому під недобросовісними і нерозумними діями мають розумітися не лише дії, що виходять за межі такого ризику, але й будь-які інші дії, які не відповідають звичайному здійсненню прав і виконанню обов'язків в аналогічних умовах залежно від характеру посади, яку займає конкретна особа, і характеру діяльності підприємницького товариства.

Для визначення *розумності* існує дві основні точки зору: 1) співставлення поведінки конкретної особи з її відношенням до своїх справ, тобто турботливості, як у своїх справах; 2) порівняння поведінки конкретної особи з можливою поведінкою абстрактної фігури «турботливого господаря» або «гарного керівника». Проте юридичній літературі звертається увага на проблемні питання застосування принципу розум-

ності. Так, критикується ідея про те, що розумними слід вважати діяння, які б учинила особа з нормальним, середнім рівнем інтелекту, знань та життєвого досвіду [2, с. 91; 3, с. 54]. Тому, якщо при співставленні дій конкретної особи з діями звичайної людини виявиться, що вони менше корисні, дії такої особи слід вважати нерозумними [4, с. 206]. Наприклад, у ч. 3 ст. 122 ЦК закріплено, що у разі спору між учасниками повного товариства повноваження на ведення справ товариства, надані одному чи кільком учасникам, можуть бути припинені судом на вимогу одного чи кількох інших учасників товариства за наявності для цього достатніх підстав, зокрема внаслідок грубого порушення учасником, уповноваженим на ведення справ товариства, своїх обов'язків чи виявлення його нездатності до *розумного* ведення справ. Саме тому нерозумність дій чи бездіяльності членів відповідних органів слід кваліфікувати як протиправність їх поведінки, а загальних обов'язок щодо представництва юридичної особи забезпечується санкцією у вигляді відшкодування завданих їй збитків (ч. 4 ст. 92 ЦК).

Притягнення члена органу підприємницького товариства до відповідальності може мати місце і у випадках, коли він виконував всі вимоги законодавства, установчих та інших документів такого товариства, тобто діяв правомірно. Однак якщо при цьому його дії були недобросовісними та/або нерозумними, то така особа буде вважатися такою, яка порушила обов'язок діяти добросовісно і розумно та має відповідати за завдані збитки. Іноді поведінка члена органу управління визнається добросовісною і розумною навіть незважаючи на порушення законів і внутрішніх документів товариства.

Звідси, якщо ризикова діяльність є розумною, то це виключає вину як суб'єктивну умову цивільно-правової відповідальності, оскільки особа діяла в межах наданих їй повноважень та згідно з призначенням належних їй прав і вжила всіх залежних від неї заходів належного виконання обов'язку. Отже, вина відсутня, то і особа не може бути притягнута до цивільно-правової відповідальності. Інша справа, що навіть розумний ризик може спричинити виникнення шкоди. Проте її відшкодування має здійснюватися не за правилами цивільно-правової відповідальності, а шляхом розподілу ризику в диспозитивний чи імперативний спосіб як мірою захисту [5, с. 345].

При цьому для притягнення особи до відповідальності достатньо довести, що при здійсненні прав і виконанні обов'язків особа діяла не-

добросовісно або нерозумно, у т. ч., якщо її дії не відповідали звичайним умовам цивільного обороту чи звичайному підприємницькому ризику. Тобто ЦК по суті виходить з того, що недобросовісність і нерозумність дій членів органів товариства одночасно підтверджує дві обставини: 1) порушення обов'язку діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно (протиправність поведінки); вину особи, яка завдала шкоду.

Проте, звертається увага, що не зовсім виправданим є підхід, за яким по суті ототожнюються нерозумні і недобросовісні дії директора з його виною за завдання товариству збитків. Якщо у випадку недобросовісних дій такий підхід є доречним, оскільки недобросовісність дій директора одночасно є визнанням його винуватості, то щодо нерозумних дій такий же висновок для будь-яких випадків зробити неможливо. Нерозумні дії директора можуть підтверджувати лише порушення директором обов'язку діяти в інтересах юридичної особи розумно, тобто протиправність поведінки [6, с. 315].

Для членів органів підприємницького товариства розумність і добросовісність зумовлюють напрацювання оптимальних рішень в рамках управління з урахуванням звичайного підприємницького ризику. Звідси, протиправність поведінки таких осіб полягає у вчиненні ними таких дій (бездіяльності), які порушують обов'язок діяти в інтересах товариства розумно і добросовісно, тобто підставою цивільно-правової відповідальності членів органів підприємницького товариства є протиправна поведінка.

Необхідність керуватися інтересами товариства та дотримуватися розумності і добросовісності передбачена в багатьох розвинутих правових порядках [7, с. 74–162], що відображено в обов'язках лояльності (*duty of loyalty*) та необхідного ступеня турботливості (*duty of care*), напрацьованих в країнах загального права. Незважаючи на те, що у правовому порядку України обов'язок лояльності та обов'язок турботливості прямо не закріплені в нормах права, змістовно їх ідея розкривається через основоположні принципи цивільного права і охоплюється категоріями розумності та добросовісності, що мають оціночний характер, а їх наповнення в конкретних правовідносинах здійснюється не лише нормами права, але й правозастосовною практикою.

Добросовісність і розумність не є характеристиками протиправності діяння, а стосуються такої підстави відповідальності члена органа товариства, як вина (суб'єктивної умови настання цивільно-правової відповідальності). Поведінка в цьому випадку оцінюється з точки зору суб'єктивних («знав», «мав знати» тощо) чи об'єктивних критеріїв («чи

проявив необхідний ступінь турботливості та обачності» тощо) [8, с. 65, 79]. Якщо вести мову про цивільно-правову відповідальність членів органів товариства, то невиконання чи неналежне виконання обов'язку керувати підприємницьким товариством та здійснювати контроль за його діяльністю має бути нерозривно пов'язано з порушенням інтересу такого товариства. Нажаль, категорія інтересу юридичної особи в українському цивільному праві недостатньо вивчена. Її дослідження є особливо актуальним для вирішення питання про покладення цивільно-правової відповідальності на членів органів підприємницьких товариств.

Вивчаючи питання добросовісності та розумності, вказівка на які міститься у ст. 92 ЦК, слід зауважити, що вони не виступають у цьому разі як керівні принципи, яких мають дотримуватися члени органів товариства. Не є вони й характеристикою протиправності діяння. Скоріше за все, вони є характеристиками суб'єктивної сторони поведінки і внаслідок цього можуть вважатися критеріями розмежування винного або невинного діяння. Отже, вважаємо обґрунтованим вважати добросовісність і розумність ознаками відсутності вини членів органів підприємницького товариства.

Відсутність визначення у законодавстві України оціночних категорій, таких як: «діяти добросовісно», «діяти розумно», «діяти в інтересах юридичної особи» та, як наслідок, можливість їх різного тлумачення при застосуванні права, призводить до необхідності законодавчого закріплення тих критеріїв, якими може керуватися суд під час оцінки правильності конкретних дій особи.

Законодавець, незважаючи на всі свої зусилля з деталізації положень законодавства, не може передбачити всі реальні форми нерозумних і недобросовісних дій членів органів підприємницьких товариств. Необхідність використання таких оціночних понять, як «розумність» і «добросовісність», при характеристиці обов'язків членів органів підприємницьких товариств пояснюється відсутністю в українському цивільному праві напрацьованої доктрини фідучіарних відносин в рамках корпоративних правових зв'язків.

Список використаних джерел

1. Цивільне право: підручник: У 2-х т. Т. 1. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. 656 с.

2. Алексашина Ю. Реалізація принципів добросовісності, справедливості, розумності при договірному регулюванні цивільних відносин. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 88–92.

3. Русу С. Д., Стефанчук М. О. Проблеми визначення поняття добросовісності та розумності у Цивільному кодексі України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 53–57.

4. Федосеев С. В. Ответственность членов совета директоров акционерных обществ. *Корпоративное право: актуальные проблемы* / Под ред. Д. В. Ломакина. Москва : Инфотропик Медиа, 2015. С. 193–216.

5. Великанова М. М. Ризики в цивільному праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 378 с.

6. *Юридические лица в российском гражданском праве: монография. В 3-х т. Т. 1. Общие положения о юридических лицах* / отв. ред. А. В. Габов, О. В. Гутников, С. А. Сеницын. Москва : Ин-т законодат. и сравнит. правовед. при Правительстве РФ; ИНФРА-М. 2015. 384 с.

7. Gerner-Beuerle C., Paech Ph. and Schuster E. Ph. *Study on Directors' Duties and Liability*. London, April 2013. P. 74–162.

8. Назарова Е. Н. Гражданско-правовая ответственность членов органов управления хозяйственных обществ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Уральский гос. юрид. ун-т. Екатеринбург, 2015. 212 с.

Іванова К. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри цивільного
права № 2 Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

НУЖДЕННОСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЮРИДИЧНОГО СКЛАДУ, ЩО ПОРОДЖУЄ ОБОВ'ЯЗОК ПОДРУЖЖЯ НАДАВАТИ УТРИМАННЯ ОДИН ОДНОМУ

Утримання – один з фундаментальних інститутів сімейного права, якому завжди приділяється увага з боку як теоретиків, так і практиків. Нормальні взаємовідносини в сім'ї між подружжям передбачають надання утримання (матеріальної підтримки) добровільно, за покликом